

УДК 37.013

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/66.60>

Іван Коновальчук, доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та методик дошкільної й інклюзивної освіти
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE PRIMARY SCHOOL

У статті проаналізовано інноваційний потенціал, сутність, основні ознаки, функції інклюзивного освітнього середовища загальноосвітнього закладу освіти. Виділено основні положення методології середовищного підходу в проектуванні та створенні інклюзивного освітнього середовища в початковій школі. Обґрунтовано застосування технологічного підходу в управлінні, систематизації, оптимізації, алгоритмізації, регулюванні процесів в освітньому інклюзивному середовищі. Технології інклюзивної освіти визначено як спосіб організації освітнього процесу на основі впровадження системних інновацій. Проаналізовано особливості та алгоритми застосування технологій психолого-педагогічного супроводу, педагогіки партнерства з батьками, диференційованого навчання, адаптації, модифікації, оцінювання навчальних досягнень дітей з особливими освітніми потребами. Технології психолого-педагогічного супроводу – це системна діяльність команди учителів та інших фахівців з метою створення в освітньому середовищі умов для адаптації, навчання, соціалізації,

дітей з особливими освітніми потребами. Обґрунтовано значимість для успішності інклюзивної освіти технології педагогіки партнерства з батьками, їх активної участі у роботі команд супроводу, розробці індивідуальних програм розвитку дитини, пропозицій щодо необхідних змін. Технології диференційованого підходу застосовуються при адаптації та модифікації дидактичних цілей, змісту навчальних програм, складності завдань, організації освітнього середовища, форм, методів, засобів, результатів навчання, тривалості та режиму занять відповідно до можливостей дитини. Технологія оцінювання рівня навчальних досягнень та сформованості ключових компетентностей у дітей з особливими освітніми потребами здійснюється на основі конкретизованих критеріїв, враховуючи один із п'яти рівнів надання необхідної підтримки, можливості та психофізичні особливості дітей.

Ключові слова: інклюзивне освітнє середовище, інноваційний потенціал інклюзивного освітнього середовища, технології інклюзивної освіти, психолого-педагогічний супровід, педагогіка партнерства, диференційоване навчання, адаптація, модифікація, оцінювання навчальних досягнень дітей з особливими освітніми потребами.

The article analyzes the innovative potential, essence, main features, functions of the inclusive educational environment of the comprehensive educational institution. The main provisions of the methodology of the environmental approach in designing and creating an inclusive educational environment in primary school are singled out. The application of the technological approach in the management, systematization, optimization, algorithmization, regulation of processes in the inclusive educational environment is justified. The technologies of inclusive education are defined as a way of organizing the educational process based on the introduction of systemic innovations. The features and algorithms of the application of technologies of psychological and pedagogical support, pedagogy of partnership with parents,

differentiated learning, adaptation and modification, evaluation of educational achievements of children with special educational needs are analyzed. Technologies of psychological and pedagogical support are systematic activities of a team of teachers and other specialists with the aim of creating conditions for adaptation, learning, socialization of children with special educational needs in the educational environment. The significance of the pedagogic technology of partnership with parents, their active participation in the work of support teams, the development of individual child development programs, and proposals for necessary changes for the success of inclusive education are substantiated. The technologies of the differentiated approach are used in the adaptation and modification of didactic goals, the content of educational programs, the complexity of tasks, the organization of the educational environment, forms, methods, means, learning outcomes, the duration and mode of classes in accordance with the child's capabilities. The technology for assessing the level of educational achievements and the formation of key competencies in children with special educational needs is carried out on the basis of specified criteria, taking into account one of the five levels of providing the necessary support, opportunities and psychophysical characteristics of children.

Key words: inclusive educational environment, innovative potential of an inclusive educational environment, technologies of inclusive education, psychological and pedagogical support, pedagogy of partnership, differentiated education, adaptation, modification, assessment of educational achievements of children with special educational needs

Постановка проблеми у загальному вигляді. Інноваційність інклюзивної освіти полягає в реалізації фундаментального права кожної дитини на рівні можливості для повноцінного навчання та участі у житті суспільства. У Законі України “Про освіту” інклюзивне освітнє середовище визначено як сукупність необхідних умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання,

виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей [1]. Технології інклюзивного освітнього середовища закладу загальної середньої освіти спрямовані на активне включення дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в навчальний процес, суспільні, дружні стосунки, спільну співпрацю, взаємодію в різних видах діяльності, що забезпечує можливості набуття ними необхідних життєвих компетентностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади інклюзивної освіти, принципи та практичні рекомендації щодо створення інклюзивного освітнього середовища представлені в наукових і методичних працях С. Альохіної, Н. Андрійчук, Д. Аргіропулоса, І. Білозерської, В. Бондаря, О. Вознюка, Е. Деніелс, С. Ілляш, В. Кременя, А. Колупасвої, О. Невмержицької, М. Пантюка, І. Садової, В. Синьова, К. Стаффорда, О. Тараненко, Н. Тарнавської, Г. Тимошко, Д. Харві, А. Шевцова та ін.. Актуальними для сучасної теорії та практики інклюзивної освіти є концепції та практичний досвід створення освітньо-розвивального й соціокультурного середовища в педагогічних системах М. Гузика, О. Захаренка, М. Монтессорі, А. Макаренка, Л. Мілані, В. Сухомлинського, Ф. Фребеля, С. Френе, Р. Штайнера та ін.. Аналіз науково-методичних праць і перспективної практики свідчить, що пріоритетним у реалізації мети та місії інклюзивної освіти, у тому числі в початковій школі, є створення відповідного інклюзивного освітнього середовища.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, для ефективної реалізації його ресурсів необхідно запроваджувати дієві педагогічні технології, які спрямовані на підвищення якості психолого-педагогічної підтримки, навчання, соціальної адаптації, комунікації дітей з ОПП.

Мета статі полягає в обґрунтуванні особливостей застосування педагогічних технологій у реалізації інноваційного потенціалу інклюзивного освітнього середовища у навчанні дітей з ОПП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особистісно орієнтована модель інклюзивної освіти передбачає інноваційні зміни в загальноосвітньому середовищі, яке є однією з визначальних умов готовності закладу загальної середньої освіти до навчання дітей з ООП. А. Колупаєва створення загальноосвітнього простору визначає системоутворювальним фактором інклюзивної освіти як світоглядного феномена та універсальної гуманістичної практики [2, с. 11].

Методологія середовищного підходу є стратегією опосередкованого управління в освіті та розглядає середовище як ключовий засіб переведення закладу освіти в інноваційний режим діяльності. Середовищний підхід як теорія і технологія забезпечує через середовище процеси формування та розвитку особистості [3, с. 71]. Концептуально середовищний підхід визначає основні положення, які важливі при проектуванні та створенні інклюзивного освітнього середовища в початковій школі. Середовище створює умови, стимули, визначає перспективи розвитку особистості. Якість функціонування середовища визначає рівень і стиль спілкування, взаємодії, спільної діяльності його суб'єктів. Певний тип середовища регулює й формує відповідну поведінку й життєвий досвід дитини. Середовище зумовлює зміни в його суб'єктів і саме змінюється в результаті впливу цих змін. Освітнє середовище визначає стійкість та адаптивність педагогічної системи закладу освіти. Ключовим у середовищному підході є положення про те, що інклюзивне середовище закладу освіти опосередковує формування гуманістичних цінностей, стиль відносин, спрямованість діяльності його суб'єктів.

Науковці зазначають, що інклюзивний освітній простір постає сьогодні важливим чинником якості соціалізації дітей з ООП. Соціальний підхід передбачає, що забезпечення права учнів з ООП на здобуття знань невіддільне від змін у самій системі освіти: вона має стати більш гнучкою і здатною до забезпечення рівних прав та можливостей навчання всіх дітей без дискримінації і зневаги [5, с. 10]. Аналіз досліджень свідчить, що інклюзивне освітнє середовище

загальноосвітнього закладу освіти розглядається в таких аспектах: як умова навчання дітей з ООП спільно з іншими дітьми; як засіб вирішення задач розвитку й соціалізації дітей; як засіб соціально-психологічної підтримки, мотивації, формування самооцінки; як система міжособистих відносин. Метою інноваційних змін такого середовища є створення оптимальних та комфортних умов для ефективної діяльності всіх учасників освітнього процесу (дітей з ООП, дітей з типовим розвитком, педагогічних працівників, батьків усіх категорій дітей).

Вивчення феномена “освітнє середовище” здійснюється через дві основні позиції – з одного боку, фокусується увага на особистості здобувача освіти, яка розвивається, з іншого – досліджується середовище, яке детермінує цей розвиток. У такій діаді особистість дитини є ядром створення освітнього середовища і саме через її прогресивні зміни можна судити про його якість [7, с. 83].

Визнати освітнє середовище інклюзивним дозволяють такі основні ознаки: для всіх його учасників забезпечено безперешкодну доступність простору (в архітектурному контексті); партнерство на основі спільних цілей, ціннісних орієнтацій, потреб, установок; наявна сприятлива морально-психологічна атмосфера, яка базується на прийнятті цінності різноманітності дітей; реалізовано організаційно-педагогічні умови для ефективної комунікації та співпраці всіх суб’єктів середовища; розроблено необхідне навчально-методичне забезпечення освітнього процесу; наявні спеціальні технічні засоби навчання для певних категорій дітей з ОПП; використовується комплекс технологій організації навчання та соціальної активності дітей; учителі та інші фахівці мають і постійно підвищують необхідний рівень професійної компетентності.

Інклюзивне освітнє середовище загальноосвітнього закладу освіти – це відкрита педагогічна система соціально-психологічних, матеріальних, організаційно-педагогічних, інформаційно-комунікативних, технологічних та інших умов, що в єдності виступають засобом стимулювання, підтримки, організації навчання, життєдіяльності, всебічного розвитку всіх дітей. У цільовому

контексті інклюзивне освітнє середовище виступає умовою розвитку, навчання, соціалізації, підтримки дітей. Зміст інклюзивного освітнього середовища – це новий тип особистісних, професійних, соціальних відносин між його суб'єктами, в яких реалізується місія інклюзивної освіти. Технологічна складова інклюзивного освітнього середовища охоплює систему форм, методів, засобів освітньої, виховної, корекційно-розвивальної роботи з дітьми.

Інноваційний потенціал інклюзивного освітнього середовища – це цілісність матеріальних (будівлі, територія, обладнання та ін.), кадрових, організаційно-управлінських, освітніх, здоров'язберігаючих та нематеріальних ресурсів (мотиви, цінності, знання, компетентності, методики, технології). Інноваційність інклюзивного освітнього середовища, порівняно з традиційним, забезпечує можливість дітям з ОПП здобувати освіту разом зі всіма учнями та отримувати необхідну додаткову підтримку в процесі навчання. О. Невмержицька принципову відмінність інклюзивної освіти від традиційної вбачає у тому, в умовах першої визначається особлива логіка побудови освітнього процесу, що залежить від специфіки обмежень можливостей здоров'я дитини. Середовище закладу освіти підлаштовується під дитину з обмеженими можливостями здоров'я. Натомість в умовах традиційної освіти кожна дитина, що відвідує масовий заклад освіти, має пристосовуватися до її умов [4, с. 63]. Інноваційний потенціал інклюзивного освітнього середовища полягає в тому, що воно стає для дітей з ОПП, а також для всіх дітей, ефективним засобом розвитку, розширення соціального досвіду, набуття життєвих компетентностей, впевненості у своїх можливостях діяти самостійно в різних ситуаціях.

Ефективність реалізації інноваційного потенціалу інклюзивного освітнього середовища залежить від того, наскільки розроблено його технологічний інструментарій. Технологічний підхід в інклюзивній освіті спрямований на проектування й реалізацію нових способів діяльності, які більш ефективні порівняно з наявними. Застосування технологічного підходу дозволяє здійснювати

управління та систематизувати, оптимізувати, нормувати, алгоритмізувати, раціоналізувати, регулювати процеси в освітньому інклюзивному середовищі. Інноваційні технології інклюзивної освіти розробляються на основі системності, наукової обґрунтованості, спрямованості на гарантоване досягнення цілей, які можна діагностувати, структурованості процесів на послідовні, пов'язані між собою етапи, алгоритмічності виконання дій, керованості на основі зворотного зв'язку й аналізу даних діагностики, ефективності якості отриманих результатів і затрачених ресурсів, відтворюваності процесу іншими фахівцями в аналогічних умовах [3, с. 185]. Технології інклюзивної освіти – це спосіб організації освітнього процесу на основі впровадження системних інновацій, які спрямовані на адаптацію навчання дітей з ОПП, враховуючи їхні потреби, можливості, фізичні, ментальні, психічні та інші особливості, в закладах загальної середньої освіти.

Провідну роль в інклюзивному освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти відіграють технології психолого-педагогічного супроводу дітей з ОПП. Це системна діяльність команди учителів, їх асистентів, батьків, практичного психолога, соціального педагога, логопеда, медичних працівників та інших фахівців, метою якої є створення в освітньому середовищі оптимальних психолого-педагогічних, медико-психологічних та психотерапевтичних умов, які забезпечують адаптацію, навчання, соціалізацію, реабілітацію таких дітей.

Алгоритм психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП передбачає певну послідовність дій. 1) збір та аналіз інформації про особливості розвитку дитини, її інтереси, обмеження, труднощі, освітні потреби з метою прогнозування необхідної підтримки, перспектив розвитку, необхідності послуг додаткових спеціалістів; 2) спільне обговорення командою супроводу інформації різних спеціалістів щодо особливостей та труднощів у розвитку й поведінці дитини з метою з'ясування їх характеру та причин; 3) вироблення колегіального висновку про особливості змісту й процесу навчання з урахуванням потреб дитини та необхідні зміни освітнього середовища; 4) на підставі висновку

інклюзивно-ресурсного центру визначення напрямів надання дитині обов'язкових психолого-педагогічних, корекційно-розвивальних послуг у межах закладу освіти; 5) розроблення та реалізація індивідуальної програми розвитку, індивідуального навчального плану, індивідуальної програми навчання для дитини з ООП; 6) систематичний моніторинг досягнень дитини в особистісному розвитку й навчанні з метою коригування цих процесів, надання методичної підтримки педагогам і батькам, визначення нових навчально-розвивальних завдань; 7) постійна комплексна допомога дітям з порушеннями психофізичного розвитку під час навчання, проведення індивідуальних і групових занять, консультування, психокорекція, реабілітація; 8) проведення консультацій, тренінгів з батьками дітей з ООП для формування в них необхідних компетентностей; 9) проведення інформаційно-просвітницьких заходів серед батьків, дітей, педагогів з метою попередження дискримінації та порушення прав дитини, формування позитивного ставлення до дітей з ООП та інклюзивної освіти; 10) ведення необхідної документації щодо виконання індивідуальної програми розвитку, навчальних досягнень дитини з ООП, формування її життєвих компетентностей.

Особливу значимість для успішності інклюзивної освіти мають технології педагогіки партнерства з батьками. Батьки мають брати активну участь у роботі команд супроводу, розробці індивідуальних програм розвитку дитини, моніторингу та аналізі її досягнень, обговоренні пропозицій щодо необхідних змін. Потрібно проводити як індивідуальну роботу з батьками так і спільні заходи, зустрічі, тренінги з обміну досвідом між усіма учасниками освітнього процесу. Це сприяє розвитку позитивної мотивації батьків щодо успішності інклюзивної освіти, кращому баченню ними перспектив подальшого навчання дітей, розумінні особливостей освітнього процесу. Співпраця з сім'єю дозволяє отримувати потрібну інформацію, щоб постійно поліпшувати інклюзивне освітнє середовище, оскільки батьки краще знають освітні та інші потреби своєї дитини.

Зважаючи на різноманітність освітніх потреб, порушень психофізичного розвитку, інших особливостей учнів в інклюзивних класах, ефективною є технологія диференційованого навчання. Запропонована модель передбачає певну поетапність планування процесу навчання. Формулювання навчальних цілей на основі вимог Державного стандарту початкової освіти для кожної з освітніх галузей, результати вивчення яких є прийнятними для всіх учнів інклюзивного класу. Оцінювання рівня сформованості знань, умінь, навичок, компетентностей та поточних результатів навчання. Конкретизація прогнозованих результатів подальшого навчання. Планування уроків за технологією диференційованого навчання, враховуючи різні потреби, можливості, рівень підготовки учнів класу. Технології диференційованого підходу застосовуються при адаптації чи модифікації змісту навчальних програм, формування складності завдань, організації освітнього середовища, форм, методів, засобів навчання, тривалості та режиму занять. Необхідність диференціації обумовлена тим, що між учнями інклюзивного класу можуть бути досить значні відмінності в здібностях, навчальному й життєвому досвіді, рівні підготовки, когнітивних та інших можливостях. Це впливає на швидкість, способи та якість сприйняття й освоєння дітьми навчального матеріалу, їх умотивованість, самостійність, ініціативність, рівень домагань тощо. Тому, враховуючи різний рівень підготовленості учнів, потрібно обирати оптимальні методи та способи діяльності, варіювати зміст, форми представлення результатів.

Технології адаптації та модифікації мають різні дидактичні цілі. При адаптації не змінюють цілі та зміст навчання. Для індивідуалізації процесу навчання, виходячи із психофізіологічних особливостей дитини, змінюють особливості подачі та засвоєння навчального матеріалу, організації занять, адаптують умови освітнього середовища, використовують спеціальні посібники, наочність, допоміжні технічні засоби тощо. При необхідності також індивідуалізують навчальні завдання, які дитина з ООП може виконувати

самостійно, у спільній роботі невеликої групи, або зі всім класом, відчуваючи при цьому свою спроможність успішно отримати такий самий результат як усі учні. Модифікація стосується відмінностей навчальних цілей, складності та обсягу змісту, завдань, результатів відповідно до можливостей дитини. В організації навчання модифікація проявляється в тому, що учень може брати участь у частині уроку, виконувати не всі завдання або їх спрощені варіанти, працювати в іншому темпі, виконувати певні види роботи з допомогою асистента вчителя.

Оцінювання результатів навчання й навчальної діяльності учнів у диференційованому навчанні здійснюється постійно упродовж всього уроку, на підсумковому його етапі, після певного циклу навчання. Згідно з Порядком організації інклюзивного навчання у ЗЗСО оцінювання навчальних досягнень учнів з ООП здійснюється на основі загальних критеріїв та з урахуванням індивідуального навчального плану (за наявності). Тому для певних категорій дітей з ООП використовуються конкретизовані критерії оцінювання, враховуючи один із п'яти рівнів надання необхідної їм підтримки. У програмах кожної освітньої галузі уточнюються вимоги щодо навчальних досягнень учнів, враховуючи обсяг, складність і характер матеріалу, що відображається в індивідуальній програмі навчання. Під час проведення оцінювання відповідно до індивідуальних потреб учнів з ООП здійснюється адаптація чи модифікація процедури за часом та змістом (наприклад, збільшення часу на виконання завдань), зміна методів тестування, використання доступних форм подачі інформації, альтернативних способів комунікації з урахуванням способу їх сприйняття учнем (формування завдань для оцінювання в аудіоформаті, збільшеним шрифтом, шрифтом Брайля, письмовій чи усній формі тощо) [6]. Для стимулювання подальшого розвитку оцінюються досягнення дитини, а не її невдачі. Потрібно використовувати такі способи представлення учнями результатів навчання, щоб кожен з них відчував досягнення успіху.

Таким чином реалізація інноваційного потенціалу інклюзивного освітнього середовища можлива при використанні відповідних технологій організації освітнього процесу, психолого-педагогічної підтримки, адаптації, модифікації, диференціації, оцінювання навчальних та інших успіхів дітей.

Висновки. Технології інклюзивної освіти уможливають трансформацію її концептуальних ідей, моделей, принципів у практичну діяльність учителів і здобувачів освіти. Принциповим вихідним положенням є розуміння того, що інклюзивна освіта як інновація не може бути реалізована традиційними способами. Технологічний підхід уможливує розробку нових продуктивних способів проектування, організації, моніторингу відповідних умов, змісту, форм, методів взаємодії учасників інклюзивного освітнього середовища, що забезпечує його ефективність та результативність.

Основним фактором, що забезпечує ефективність інклюзивного освітнього середовища, є рівень відповідної компетентності педагогів, їх ціннісного ставлення до інклюзії, готовності до сприйняття і реалізації інновацій. Тому перспективи подальших досліджень полягають у розробці теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо системи підготовки учителів початкової школи до використання інноваційних технологій в інклюзивній освіті.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України “Про освіту”. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навч.-метод. посібник. Харків : Ранок, 2019. 304 с.
3. Коновальчук І. І. Теорія і технологія реалізації інновацій у загальноосвітніх навчальних закладах : Монографія. Житомир, 2014. 464 с.

4. Невмержицька О. Формування інклюзивного освітнього середовища початкової школи: проблеми і перспективи. Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал. Дрогобич, 2024. № 2. С. 61–65.

5. Пантюк М., Садова І., Ілляш С. Моделі розвитку освітньої інклюзії: історико-педагогічний дискурс. Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал. Дрогобич, 2023. № 9. С. 7–12.

6. Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#n13>

7. Тимошко Г. М., Гладуш В. А. Розвиток комунікативної компетентності педагогів в умовах інклюзивного освітнього середовища : монографія. Ніжин, 2023. 192 с.